

ДЕМОКРАТІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Наукове осмислення трансформаційних процесів в Україні вимагає ґрунтовнішого розуміння чинників, які визначають напрями і особливості змін суспільного життя, а також ретельного аналізу такої політичної цінності як демократія. Згідно з політологічним словником, «демократія (від грецьк. *demokratia* – народовладдя) – державний режим, стан політичного життя, за якого державна влада здійснюється на основі принципів широкої і реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності органів державної влади [13, 179].

Під демократією розуміємо політичний режим, що ґрунтується на визнанні народу як джерела влади, на принципах рівності і свободи і є альтернативою тоталітарно-авторитарному централізму. Демократія дає окремій особі певний рівень свободи, право діяти на власний розсуд в особистому житті, свободу вибору і обрання представників влади, свободу слова тощо. В цьому розумінні « демократія – безсумнівна цінність, яка не допускає жодних обмежень. Демократія – це наказ урядові не допускати таких порядків, які б обмежували права і свободи людей» [13, 180].

Теорія демократії не має єдиного наукового джерела. Її витoki простежуються в працях теоретиків Античності (Платон, Арістотель, Перікл, Цицерон та ін.), Нового часу (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), великий внесок у її становлення був зроблений батьками-засновниками США (Т. Джефферсон, А. Гамільтон, Д. Медісон, Дж. Джей, Б. Франклін).

Сучасна демократична теорія представлена безліччю шкіл і напрямів, кожна з яких володіє солідною методологією і користується значним авторитетом серед певних сегментів наукової спільноти [2]. Виник свого роду стійкий еквілібріум конкуруючих напрямків дослідження демократії, які не поспішають зливатися в єдину теорію. Труднощі теоретичного осмислення демократії призвели до того, що дана наукова категорія перейшла в розряд «концептних натяжок». Це словосполучення було запропоновано одним із класиків політичної науки Дж. Сарторі, який відзначив: «... чим більший світ, тим активніше ми вдаємося до розтягування концептів, тобто до розпливчастої, аморфної концептуалізації... Кінцевим результатом таких натяжок виявляється те, що придбання з точки зору зони охоплення, як правило, обертаються втратами в плані змістовної точності» [3, с. 69].

Політичну демократію можна визначити як спосіб існування політичного порядку і функціонування політичних практик, як принцип організації політичного простору в цілому. Представляється доцільним виділення чотирьох основних вимірів сучасної демократії – конституційного; інституціонального; електорального; а також стану забезпеченості прав і свобод людини.

Поширення неліберальної демократії, тобто електоральної формули без ліберального наповнення, є однією із загроз повноцінному політичному розвитку. Протиріччя між конституційним лібералізмом і демократією виникає з приводу обсягу урядових повноважень. Конституційний лібералізм передбачає обмеження влади, а демократія – її накопичення і реалізацію. З цієї причини багато лібералів XVIII і XIX в. вважали демократію силою, здатною підірвати свободу. Безумовно, подібне уявлення про демократію логічно виводиться з вчення Ж.-Ж. Руссо про загальну волю і заснованої на ньому концепції радикальної демократії. Загальна воля, в якій втілюється думка більшості, є вищим законом, тому, як пише французький мислитель, «якщо хто-небудь відмовиться підкорятися загальній волі, то він буде до цього примушений всім Організмом, а це означає ні що інше, як те, що його силою примусять бути вільним» [10, с. 211]. Багато представників сучасної політичної філософії і науки, в основному поділяють ці погляди. Так, французький філософ Ж. Рансьєр з деякою емоційністю заявляє: «Треба сказати відверто, що те, що ми звемо демократією, є ні що інше, як лібералізм» [11, с. 66]. Дж. Сарторі також ототожнює політичну демократію і лібералізм, відзначаючи, що «перше є переважно друге, але під іншим ім'ям». Однак він уточнює, що «лібералізм-насамперед технологія обмеження влади держави, тоді як демократія – спосіб включення влади народу в державі» [12, с. 385].

Відомий французький філософ і дослідник А. Токвіль, вивчаючи феномен свободи, не відокремлював її від аналізу глобальних процесів поширення демократії та рівності, що відбувалися у першій половині XIX століття. Визначаючи демократизацію як

загальнообов'язковий напрям розвитку всіх країн, мислитель підкреслював, що людям не лишається нічого іншого, крім як «приспособитися до того суспільного устрою, який нав'язується їм Провидінням», навіть коли це відбувається «всупереч нашим бажанням». Більш того, він розглядав поступовий розвиток демократичних інститутів влади, звичайно не як найкращий, а як єдиний засіб для збереження свободи і підкреслював, що, «навіть не відчуваючи любові до демократичного правління, хіба ми не прийдемо до переконання в необхідності його встановлення, оскільки це найкраще і найправдивіше вирішення проблеми сучасного суспільства?» [14, 237].

Розглядаючи взаємодію таких цінностей, як демократія і свобода, пріоритетною цінністю, А. Токвіль визнавав свободу. Дж. С. Міль вважав, що Токвіль побоювався як у політичному, так і в розумовому, моральному розумінні не надто великої свободи, а надто легкої покірливості, не анархії, а раболіпства, не надто швидкої мінливості, а китайської сталості [15, 236–237]. Він сприймав демократію обережно, як об'єктивну політичну реальність, до якої необхідно адаптуватися. Вивчаючи політичне життя найпередовішої за того часу країни – США, ілюструючи, як завдяки «законам і особливо моралі народ, що живе в демократичному суспільстві, може зберегти свободу» [14, 237], він висвітлював як позитивні, так і негативні риси демократії. Саме він звернув увагу на проблему функціонування політичної свободи в умовах демократії, показав двоїсту сутність останньої, яка породжує суспільну тенденцію, коли, «підпорядковуючись певним законам, демократія здатна придушити ту саму духовну свободу, розквіту якої так сприяє демократичний суспільний устрій...» [14, 324].

Сьогодні загроза свободі з боку демократичного суспільства є важливою і актуальною проблемою. Послугуючись творчою спадщиною одного із засновників ліберальної ідеології – А. Токвіля, аналізуючи дослідження інших мислителів, як минулого так і сучасників, спробуємо розглянути ті чинники, які можуть породжувати конфлікти і здійснювати вплив на рівень політичної свободи в демократичному суспільстві.

Найпершим таким фактором є можливий конфлікт між свободою і рівністю. За Токвілем, багато хто готовий взяти на себе обов'язки провісників тих нових переваг, що обіцяють людям рівність, і лише деякі насмілюються прозорливо попередити їх про ті лиха, якими рівність загрожує. У суспільній практиці існують «тисячі різноманітних форм реалізації рівності, які не є досконалими, однак від цього не стають менш цінними народам» [14, 371]. Не можна не погодитися з А. де Токвілем, оскільки світова думка виробила чимало визначень рівності: формально-правову, матеріальну, соціальну, фактичну рівність.

Загроза свободі з боку рівності полягає у ймовірності зіткнення та конфлікту цих двох цінностей, наданні переваги одній через ущемлення іншої. Мислитель вважав, що свобода і рівність як суспільні цінності перебувають у складній взаємодії. Рівність у своєму крайньому вираженні збігається зі свободою. Проте любов людей до свободи і схильність до рівності в реальному житті – зовсім різні почуття, і... у демократичних народів ці почуття не однакові за силою та значенням. І це нерідко призводить до того, що чималий ступінь рівності здатен легко поєднуватися з наявністю більш-менш вільних політичних інститутів або навіть з інститутами, цілком позбавленими свободи.

Мислитель визначав рівність як «рівність умов існування», як «рівні можливості для свого розвитку» [14, с. 27]. Ідеалом для Токвіля було таке співвідношення між свободою та рівністю, за якого «ніхто не буде відрізнятися до себе подібних і жодна людина не зможе володіти тиранічною владою, люди будуть цілковито вільними тому, що вони будуть повністю рівними, і вони будуть цілком рівними, тому що будуть повністю вільними» [14, с. 371]. «Повною свободою», до якої повинне прагнути суспільство, Токвіль вважав реалізацію негативного аспекту свободи, що закріплювалася в широкому спектрі прав і свобод. Під «найбільш повною рівністю» вчений розумів формально-юридичне трактування рівності.

Література

1. Collier, David and Levitsky, Steven. *Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research* / Steven Levitsky, David Collier // *World Politics*. – Vol. 49. – No. 3. – April 1997. – P. 3-16.
2. Held, David. *Models of Democracy: Third Edition* / David Held. - Stanford, California: Stanford University Press, 2006 – 234 p.
3. Сартори Дж. *Искажение концептов в сравнительной политологии. Часть I* // Дж. Сартори // *Полис*. – 2003. – № 3. – С. 65-71.
4. Алексеева Т. А. *Современные политические теории* / Т. А. Алексеева – М.: РОССПЭН, 2000 – 384 с.

5. Crawford, Sue E. S. and Ostrom, Elinor. *A Grammar of Institutions* / Sue E.S. Crawford, Elinor Ostrom // *American Political Science Review*. – vol. 89, № 3/– September 1995. – P. 579-590.
6. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // *Политические исследования*. – 2002. – № 2. – С. 15-23.
7. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / М. Дюверже / *Антология мировой политической мысли в 5 томах. Том 11*. – М.: Мысль, 1997. – С. 646-650.
8. Lipset, Seymour Martin. *Political Man: the Social Bases of Politics* / Seymour Martin Lipset. – John Hopkins University press, 1981. – 219 p.
9. Shumpeter, Joseph A. *Capitalism, Socialism and Democracy* / Joseph A. Shumpeter. – Third edition. – New York: Harper Torchbook, 1962. – 316 p.
10. Руссо Ж.-Ж. *Об Общественном договоре: Трактаты* / Жан-Жак Руссо – М.: ТЕРРА, 2000. – 510 с.
11. Рансьер Ж. *На краю политического* / Жак Рансьер – М.: Праксис, 2006. – 218 с.
12. Sartori, Giovanni. *The Theory of Democracy Revisited* / Giovanni Sartori -Chatham House Publishers, Inc., 1987 – 412 p.
13. *Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал.* – К., 2005. – 792 с.
14. Токвиль А. де. *Демократия в Америке*. – М., 1992. – 553 с.
15. Милль Дж. С. *Токвиль и его демократия в Америке* // *Рассуждения и исследования политические, философские и исторические: В 3-х ч.* – СПб., 1864. – Ч. 2. – 360 с.
16. Шаблінський І. І. «Агресія» і «насильство» – поняття не тотожні // *Політичний менеджмент*. – 2004. – № 5 (8). – С. 82–91.
17. Милль Дж. С. *Утилитаризм. О свободе*. – СПб., 1900. – 426 с.
18. Одесский М. *Террор как идеологема (к истории развития)* // *Общественные науки и современность*. – 1994. – №6. – С. 155–166.
19. Харц Л. *Либеральная традиция в Америке*. – М., 1993. – 395 с.
11. Гурик, М. І. *Солідарна модель демократії крізь призму творчості Ярослава Стецька* / М. Гурик // *Вплив суспільних наук на процес розвитку: можливе та реальне: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3-4 березня 2017)*
12. Гурик, М. І. *Демократія участі як ефективна модель функціонування державної влади в Україні. Збірник матеріалів науково-практичного семінару «удосконалення функціональної діяльності державної служби як складової інституційного забезпечення структурних трансформацій в суспільстві»* / М. І. Гурик // – Тернопіль, 18-19 листопада 2010р. – С.122-124.

•